

Vývoj některých vlastností osobnosti 7—15letých dětí z hlediska hodnocení učitelů

Doc. dr. STANISLAV LANGER, CSc.,

Pedagogická fakulta, Hradec Králové

I. ÚVOD A VYMEZENÍ PROBLÉMU

Osobnost jako souhrn duševních vlastností člověka, které se projevují v chování, vyskytují se v různých životních situacích, jsou individuální a relativně trvalé a tvoří jednotný (integrovaný) celek, není ještě v současné psychologii dostatečně definována (16, 391n). Allport shromáždil na 50 různých definic osobnosti (16, 391). Většinou se zahrnují pod pojem osobnosti temperament, zájmy a charakter, schopnosti, návyky, popřípadě i vlastnosti poznávací, paměťové, pozornostní, citové, volní apod.

U nás se zabývali problémy osobnosti Ďurič (1, 29n), Helus (2, 723n), Homola (3), Jurovský (6, 237n), Kolaříková (7, 177n), Kotásková (8, 187n), Rotterová, Čáp (18, 583n) a Tardy (19, 20, 21). Většina prací se však zabývá obecnou teorií osobnosti, nedostává se prací zabývajících se vývojem vlastností osobnosti u dětí a mládeže. Málo zkoumaným problémem je vývoj vlastností u hochů a dívek. Proto jsme si dali za úkol zjistit rozdíly mezi hochy a dívkami na různých věkových stupních a zjistit průběh některých vývojových křivek.

II. METODA

Jako metody jsme použili dotazníku vyplněného třídními učiteli o 6 až 15letých žácích (1.—9. ročník základní devítileté školy). V každé věkové skupině bylo 95 hochů a 95 dívek. Starší a defektní žáci byli vyloučeni. Pro srovnání jsme použili ještě dotazníků vyplněných matkami a žáky samými, ale jejich výsledky zde pro značný rozsah neuvádíme.

Reliabilita (formální spolehlivost) byla na všech věkových stupních u hochů i u dívek významná. Byla zjišťována srovnáváním mezi lichými

a sudými výsledky pomocí $\chi^2 = \frac{(o - e)^2}{e}$ pro hladinu 5% při třech stupních volnosti. Předpokládali jsme menší hodnoty χ^2 než příslušná limitní

hodnota 7,81. Tyto podmínky byly splněny, neboť hodnoty χ^2 se pohybovaly od 0,10 do 7,66. Učitelský dotazník se tedy ukázal všude dostatečně spolehlivým (Janko, 5, 119).

Dotazník byl sestaven z hlediska výchovného působení v rodině (např. používání tělesných trestů, času rodičů apod.), z hlediska interpersonálních vztahů mezi dětmi, z hlediska některých pracovních vlastností, z hlediska učení a z hlediska chování. Otázky nebyly zvoleny náhodně, nýbrž na základě zkušeností s diagnostikováním dětí na oddělení dětské psychiatrie a v dětské psychologické poradně na základní devítileté škole (Langer, 10, 13, 15). Šlo o základní vztahy k lidem, k učení, k sobě samému a k práci. Většina těchto otázek se vyskytuje také v různých školních dotaznících pro sestavení anamnézy. Zvolili jsme dále takové znaky, které mohou učitelé ve své každodenní praxi u svých žáků dobře sledovat. Neuváděli jsme úmyslně takové znaky, které by vyžadovaly zvláštní erudici a zvláštní diagnostický postup.

Pomocí χ^2 jsme také srovnávali výsledky u hochů a dívek. Zde jsme se však zaměřovali na rozdíly mezi oběma skupinami. Předpokládali jsme, že statisticky významné rozdíly jsou podmíněny faktorem pohlaví.

Důvěrné!

Dotazník pro učitele

Žákovo jméno: Třída:

Žák v minulosti: opakoval — neopakoval (kteroukoliv třídu)

Známky na posledním vysvědčení nebo v klasifikační poradě:

Chování: Čeština: Matematika: Výtvarná výchova: Tělesná výchova:

Nedostatečně měl nebo bude pravděpodobně mít z těchto předmětů:

Zvláštní nadání má v těchto oborech:

Měl nebo bude mít vyznamenání: ano — ne — nevím

Dále zatrhněte jen jednu odpověď:

1. Rodinná výchova

Z otcovy strany:

Z matčiny strany:

1. Mají rodiče se svým dítětem enormní plány do budoucna? »Vidí se« ve svém dítěti?
Jsou z tohoto hlediska ambiciózní?

ano — ne — nevím

ano — ne — nevím

2. Navštěvují rodiče školu?

ano — ne — nevím

ano — ne — nevím

3. Dbají rodiče o zevnějšek dítěte?

ano — ne — nevím

ano — ne — nevím

4. Je rodinná výchova příliš přísná?

ano — ne — nevím

ano — ne — nevím

5. Mají rodiče výchovný přístup spíše hýčkájící?

ano — ne — nevím

ano — ne — nevím

6. Mají rodiče spíše citový odstup od dítěte?

ano — ne — nevím

ano — ne — nevím

7. Je rodinná výchova spíše zanedbávající?

ano — ne — nevím

ano — ne — nevím

8. Zastávají se rodiče dítěte proti škole?

ano — ne — nevím

ano — ne — nevím

- Poznámky:**

Vzhledem ke značnému rozsahu výsledků, které by zde nebylo možné všechny uvést a které máme zpracovány v tabulkách, předkládáme z úsporných důvodů pouze některé grafy vývojových křivek získaných z výsledků dotazníku vyplněného třídními učiteli (viz výše).

Z grafu 1 vyplývá, že matky navštěvují školu častěji než otcové, aby sledovaly prospěch a chování svého dítěte. Ve všech věkových pásmech se pohybují hodnoty χ^2 u dívek pro hladinu 5 % při dvou stupních volnosti od 11,38 do 31,88, což je statisticky významný rozdíl, neboť tyto hodnoty jsou větší než stanovená limita 5,99 (Janko, 5, 119). Rovněž tak tomu je u hochů (kromě 12letých), kde χ^2 se pohybuje od 8,14 do 78,44.

Dále se ukazuje, že s postupujícím věkem matky méně často navštěvují školu, zatímco otcové mají tuto tendenci pouze u dívek, nikoliv u hochů.

Matky také častěji dbají o zevnějšek svých dětí než otcové, což vyplývá z grafu 2. Kromě osmiletých jsou rozdíly statisticky významné na hladině 5 % při dvou stupních volnosti (χ^2 se pohybuje od 9,24 do 51,74 > 5,99). Také dosavadní zkušenosti z poradenské činnosti to potvrzují.

Z hlediska dynamiky tohoto jevu se objevují nápadné výkyvy zlepšování péče o zevnějšek dětí u otců v pásmu dětí 8, 12 a 14letých, u matek dětí 7, 10 a 13letých.

Další graf 3 ukazuje, že dívky jsou aktivnější při vyučování než hoši kolem 10. a 14. roku (otázka č. 14), kde se u nich objevuje nápadné zesílení tohoto jevu. U hochů naproti tomu se maxima výskytu objevují kolem 9. a 13. roku a celková tendence je mírně sestupná. Rozdíl mezi 10letými hochy a dívkami je statisticky významný na hladině 5 % pro dva stupně volnosti ($\chi^2 = 15,32 > 5,99$) a taktéž u 14letých, kde $\chi^2 = 10,68 > 5,99$.

Dále jsme zjistili, že hoši jsou při vyučování neklidnější než dívky (otázka č. 15). Vyskytly se tyto hodnoty χ^2 pro dva stupně volnosti a hladinu 5 %: u 9letých 14,94, u 10letých 8,64, u 12letých 6,60 a u 13letých 19,06 (> 5,99).

Dívky mají ve většině věkových pásem lepší citový poměr k ostatním dětem než hoši (viz graf 5 a otázku č. 21). Vyskytly se tyto významné hodnoty χ^2 pro dva stupně volnosti a hladinu 5 %: u 8letých 6,56, u 9letých 13,74, u 10letých 23,88, u 13letých 21,0, u 15letých 16,42 (> 5,99). Nejvíce je tento znak patrný u 9. a 13. roku.

Na základě úpravy domácích úloh je možné usuzovat na pečlivost, svědomitost a také na poměr k učení. Tato otázka se velmi často uvádí v anamnéze při psychologickém vyšetřování v poradenské činnosti. Z následujícího grafu 6 (otázka č. 23) vyplývá, že dívky mají většinou lepší úpravu domácích prací než hoši. Vyskytly se tyto významné hodnoty χ^2 pro hladinu 5 % a dva stupně volnosti: u 13letých 18,96 a u 15letých 20,52 (> 5,99).

Dále se ukázalo, že dívky mají lepší poměr k duševní činnosti (k učení) než hoši (otázka č. 24), což ukazuje další graf 7. Vyskytly se tyto hodnoty χ^2 pro hladinu 5 % a dva stupně volnosti: u 10letých 27,92 a u 14letých 18,24.

Hoši převažují v přestupcích v chování nad dívkami, což ukazuje další graf 8 (otázka č. 27). Vyskytly se tyto hodnoty χ^2 opět pro hladinu 5 %

a dva stupně volnosti: u 9letých 27,78, u 10letých 33,18, u 11letých 7,20, u 12letých 25,50, u 13letých 24,92 a u 15letých 7,14 ($> 5,99$). Tento jev je patrný i v pozdějším věku (Langer, 11).

Velmi zajímavou otázkou je představa učitelů o vědomostech a o úrovni myšlení žáků. Ukázalo se, že tyto představy kolísají a že mají — podobně jako u většiny předchozích znaků — dva vrcholy, a to jeden v mladším a jeden ve středním školním věku.

Graf 9 ukazuje, že od 7. do 11. roku stále méně žáků bylo hodnoceno jako průměrný z hlediska vědomostí, ale od 12. do 13. roku bylo opět více žáků hodnoceno jako průměrní. Od 13. roku došlo opět k poklesu. Podobný průběh se objevuje i u představ, že úroveň myšlení žáků je průměrná (viz graf 10). V obou případech není významný rozdíl mezi hochy a dívkami.

Hodnoty v uvedených grafech 9 a 10 by měly mít při rovnoměrném rozvržení učební látky a diagnostických kritérií stejnou úroveň. Podstatné výkyvy vývojových křivek zde ukazují na vliv faktoru podmiňujícího posuzování hodnotících kritérií učitelů. Průběh křivek ukazuje, že představy o myšlení žáků souvisejí s představou o jejich vědomostech, což je přirozené. Z tohoto jevu vyplývá nestejnorodé hodnocení žáků v různých věkových pásmech, což může být podmíněno neúměrně rozloženou učební látkou z hlediska kvality i kvantity vzhledem k věkovým změnám, popřípadě i věkovým faktorem.

Mezi 10. a 12. rokem se objevuje v grafu 9 podstatné snížení křivek. Z dalších dvou grafů 11 a 12 vyplývá, že v tomto období učitelé nadhodnocovali dívky (hodnotili je častěji jako nadprůměrné, viz graf 11) a podhodnocovali hochy (hodnotili je častěji jako podprůměrné, viz graf 12). Zdá se, že zde působí i věkový faktor. Podobná tendence je i v hodnocení úrovně myšlení žáků učiteli.

IV. DISKUSE

Z uvedených výsledků vyplývají tyto problémy: 1. rozdíly mezi hochy a dívkami, 2. vývojové křivky, 3. endogenní a exogenní vlivy a 4. metoda zkoumání.

Hoši jsou agresivnější, živější, neklidnější a mají více přestupků v chování. Dívky jsou aktivnější při vyučování, jsou klidnější, mají lepší citový poměr k dětem, jsou pečlivější a dávají přednost duševní práci (učení). Tyto zvláštnosti jsou patrné i v mladším školním věku. Nelze souhlasit, jak správně potvrzuje i Příhoda (17, 273), s pojmem bisexuálního období od 6 do 11 let. Psychologické pohlavní odlišnosti jsou podle našich výsledků patrné již zde.

Vývojové křivky ukázaly, že se většinou vyskytují dva vrcholy maximálního výskytu znaku, a to jeden v době mladšího a jeden v době středního školního věku. Tato tendence je patrná i v jiných výzkumech týkajících se např. vývoje myšlení (Langer, 9, 12, 14) a pozornosti (Chmelař, 4). Zdá se, že jde o věkové zvláštnosti, které mají hlubší endogenní podstatu i v takových osobnostních projevech, jako je aktivita, neklidné chování, citový poměr k okolí apod. Některé křivky mají tendenci i k třem vrcholům výskytu.

Exogenní vlivy na formování vlastností osobnosti by bylo vhodné zkoumat pomocí korelací mezi různými formami výchovy v rodině a pozorovanými projevy dítěte. Výsledky budou uvedeny v jiné práci. K tomu může přispět i disperzní analýza, kterou zde neuvádíme.

Použili jsme metody průřezové, pomocí níž lze v daném případě lépe zachytit jednotný stav představ a kritérií posuzovatelů žákovských projevů než metodou longitudinální. Představy a hodnotící kritéria posuzovatelů se s mnohaletým vývojem mění tak, jak se mění etické normy i postoje v lidské společnosti. S několikaletým vývojem se dále mění vnější podmínky ve školních požadavcích, v hodnocení žáků, ve formování světového názoru lidí apod. Také častá změna sociálních struktur (systémů), v níž sledované osoby žijí, vytváří při longitudinálním zjišťování odlišné podmínky hodnocení. Na tuto nevýhodu longitudinální metody se často zapomíná. Nelze souhlasit s tím, že pro zkoumání uvedených problémů je oprávněná jen longitudinální metoda.

Dalším metodickým problémem je hodnocení vlastností žáků z hlediska pojmů vlastností osobnosti, jako jsou aktivita, neklid, citový poměr aj. Teoreticky zde vycházíme z faktu, že učitelé znají tyto pojmy z hlediska jejich obsahu i rozsahu (jde o pojmy běžně používané a vymezené v odborné pedagogické literatuře) a že si vytvářejí během své pedagogické praxe jednotný model »symptom — znak (vlastnost)«. Pro naše účely je to nutné, protože uvedené výsledky s danými termíny by se jinak nemohly zpět odrážet v praxi. Naše stanovisko potvrzuje i vysoká shoda mezi polovinami výsledků na každém věkovém pásmu určená pomocí χ^2 (viz výše).

Učitelé mění svá kritéria hodnocení z hlediska vědomostí a úrovně myšlení v různých věkových fázích žáků. Tak např. v období 10.—12. roku přeceňují dívky a podceňují hochy. Zdá se, že jde o vliv věkových faktorů. Tuto otázku bude třeba v budoucnosti hlouběji analyzovat.

V. ZÁVĚRY

1. Matky častěji navštěvují školu a také více dbají o zevnějšek svých dětí než otcové.

2. Hoši jsou neklidnější, živější a mívají více přestupků v chování než dívky, které jsou k lidem citlivější, při vyučování aktivnější, pečlivější a mají lepší poměr k duševní činnosti (k učení).

3. Většina vývojových křivek (aktivita, neklidné chování při vyučování, citlivost k dětem, dobrá úprava domácích prací, obliba duševní činnosti, výskyt přestupků v chování, představa učitelů o průměrných vědomostech a myšlení žáků) má dva vrcholy maximálního výskytu, a to jeden v mladším a jeden ve středním školním věku.

4. Učitelé nemají jednotná kritéria hodnocení na různých věkových pásmech žáků. Mezi 10.—12. rokem hodnotili učitelé žáky jako nejméně průměrné z hlediska vědomostí a úrovně myšlení. V tomto věku spíše přeceňovali dívky, které častěji hodnotili jako nadprůměrné, a podceňovali hochy, které častěji hodnotili jako podprůměrné.

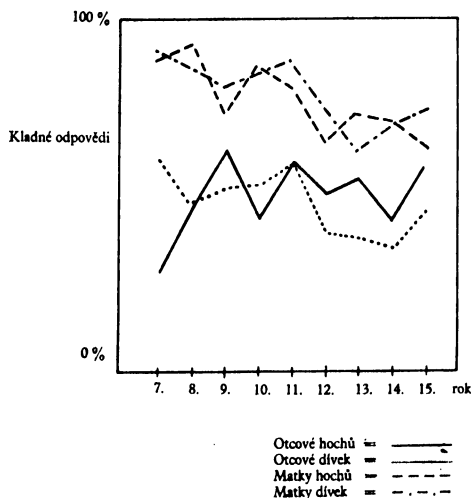
5. Naše výsledky by mohly doplnit dosavadní teoretické poznatky

v oblasti vývojové psychologie, kde nebývají doposud všude rozlišovány věkové zvláštnosti mezi hochy a dívkami a vývojový průběh některých znaků osobnosti vůbec.

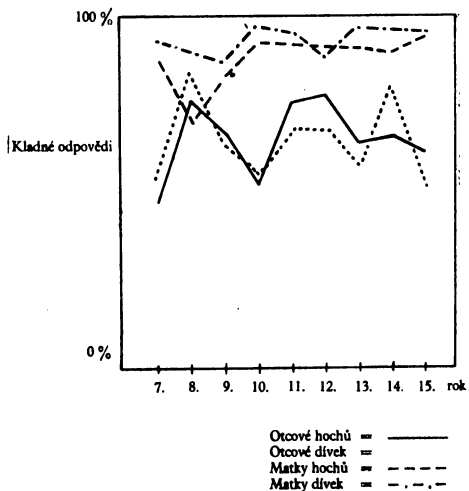
LITERATURA

1. Ďurič, L.: *Psychické stavy a vlastnosti osobnosti*. In: *K problémům psychologie osobnosti*. Sborník ČSAV, Praha 1967, s. 29—33.
2. Helus, Z.: *Procesy identifikace a jejich význam v utváření osobnosti*. Pedagogika, 18, 1968, č. 5, s. 723—735.
3. Homola, M.: *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha, Ústav učitelského vzdělání UK 1972.
4. Chmelař, V.: *Vývoj trvání aktivní pozornosti dětí 12letých a starších*. Psychologie, 2, 1935, č. 2, s. 62—76.
5. Janko, J.: *Statistické tabulky*. Praha 1958, s. 119.
6. Jurovský, A.: *Štrukturálně zmeny vo vývine osobnosti*. In: *K problémům psychologie osobnosti*. Sborník ČSAV, Praha 1967, s. 237—245.
7. Kolářiková, L.: *Problémy vývoje a utváření osobnosti v dětství a mládí*. In: *K problémům psychologie osobnosti*. Sborník vybraných příspěvků z 2. sjezdu Čs. psychologické společnosti při ČSAV. Praha 1967, s. 177—186.
8. Kotásková, J.: *Vývoj osobnosti a predikční hodnoty jeho raných fází*. In: *K problémům psychologie osobnosti*. Sborník vybraných příspěvků z 2. sjezdu Čs. psycholog. spol. při ČSAV. Praha 1967, s. 187—203.
9. Langer, St.: *K některým problémům vývoje myšlení u dětí a mládeže*. Sborník Pedagog. fakulty v Hradci Králové, č. 21, 1973, s. 49—84.
10. Langer, St.: *Modely pro psychologickou diagnostiku a výchovu žáků*. Praha, SPN 1969.
11. Langer, St.: *Osobnost gymnasijských maturantů hlásících se na vysokou školu*. Výzkum resortního plánu ministerstva školství č. 14-A/4. Praha, Ústav inženýrského studia při ČVUT v Praze, 1975.
12. Langer, St.: *Pokus o určení křivky vývoje myšlení ve věku 9—15 let*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, Bratislava 1969, s. 133—150.
13. Langer, St.: *Pokus s diagnostickým klíčem pro zjišťování příčin neprospěchu a vadného chování žáků*. Pedagogika 18, 1968, č. 2, s. 185—202.
14. Langer, St.: *Problém zákona vývojových skoků v myšlení dětí ve věku 9—15 let*. Pedagogika, 20, 1970, s. 581—606.
15. Langer, St.: *Psychologická poradna na základní škole*. Psychológia a parapsychológia dieťaťa, 3, 1973, s. 265—282.
16. Pardel, T. — Jurčo, M.: *Úvod do psychológie*. Bratislava 1970, s. 391—442.
17. Příhoda, V.: *Ontogeneze lidské psychiky (Vývoj člověka do patnácti let)*. Praha 1963, s. 273.
18. Rotterová, B. — Čáp, J.: *Aktivita osobnosti a její výchova*. Pedagogika, 1967, č. 5, s. 583—600.
19. Tardý, V.: *K dynamice osobnosti*. In: *K problémům psychologie osobnosti*. Sborník ČSAV, Praha 1967, s. 41—59.
20. Tardý, V.: *Problémy psychologie osobnosti*. In: *K problémům psychologie osobnosti*. Sborník ČSAV, Praha 1967, s. 7—22.
21. Tardý, V.: *Psychologie osobnosti*. Praha 1964.

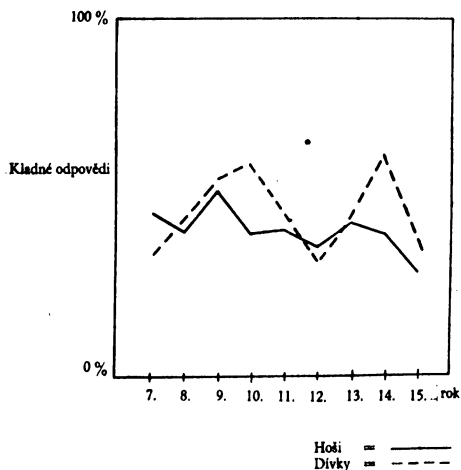
Graf 1
Rodiče navštěvují školu
 (Otázka č. 2)
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

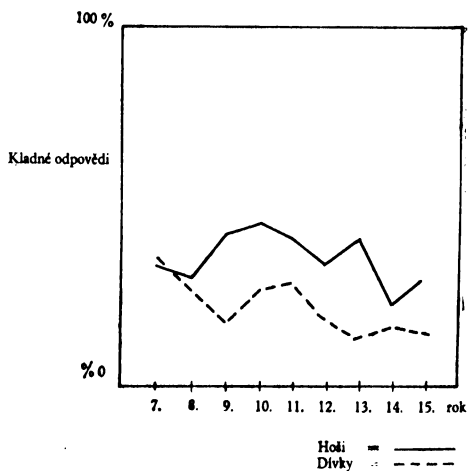
Graf 2
Rodiče dbají o zevnějšek dítěte
 (Otázka č. 3)
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

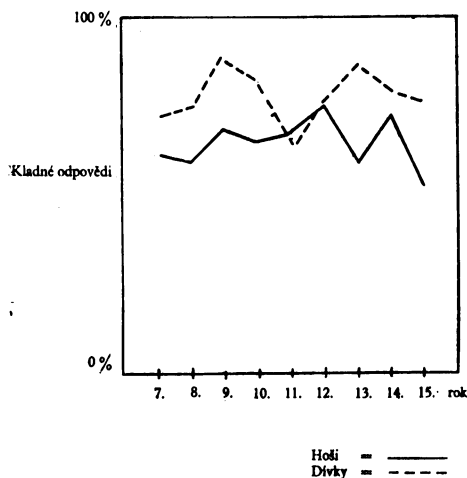
Graf 3
Aktivita při vyučování
 (Otázka č. 14)
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

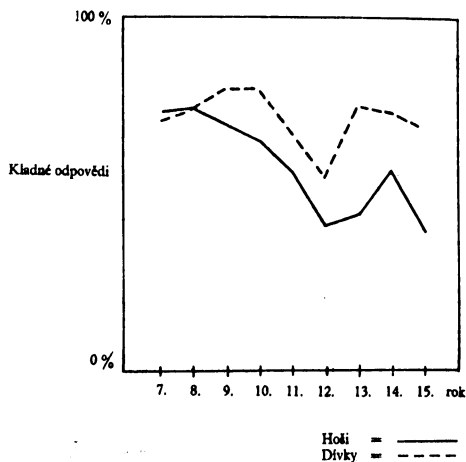
Graf 4
Neklidné chování při vyučování
 (Otázka č. 15)
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

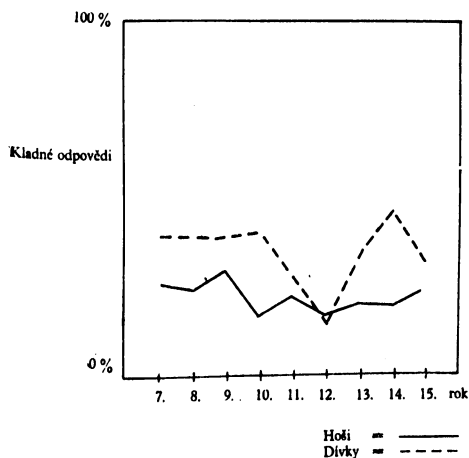
Graf 5
Citlivý poměr k dětem
 [Otázka č. 21]
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

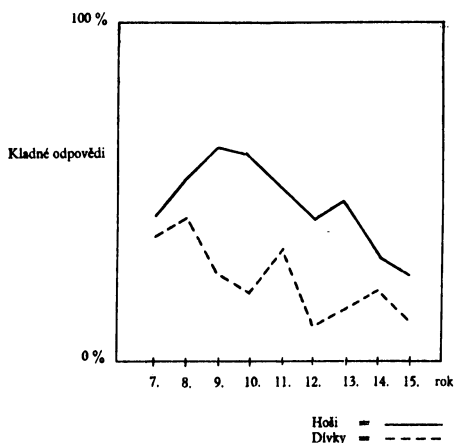
Graf 6
Dobrá úprava domácích úloh
 [Otázka č. 23]
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

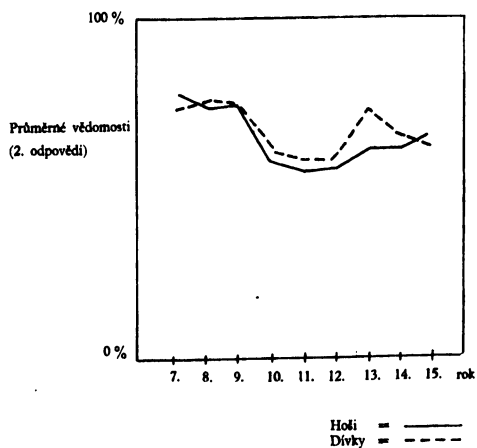
Graf 7
Dává přednost práci duševní před tělesnou
 [Otázka č. 24]
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

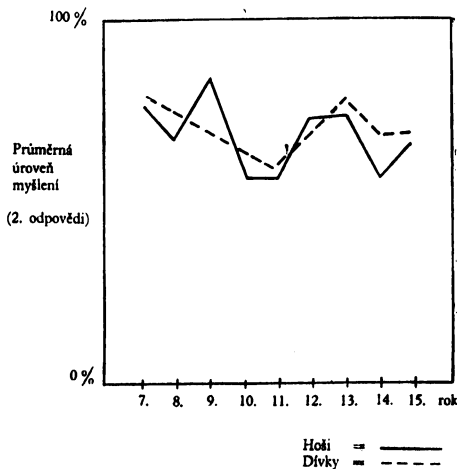
Graf 8
Přestupky v chování
 [Otázka č. 27]
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

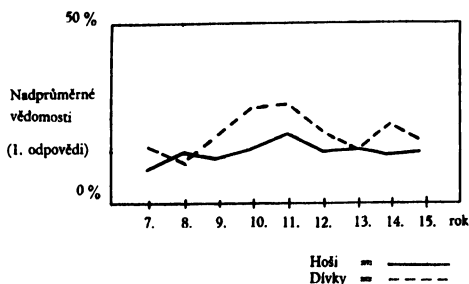
Graf 9
Průměrné vědomosti žáků podle učitelů
 (Otázka č. 12)
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

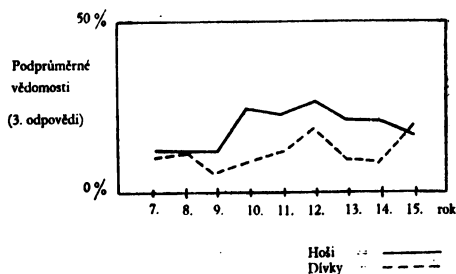
Graf 10
Průměrná úroveň myšlení žáků podle učitelů
 (Otázka č. 13)
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

Graf 11
Nadprůměrné vědomosti žáků podle učitelů
 (Otázka č. 12)
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

Graf 12
Podprůměrné vědomosti žáků podle učitelů
 (Otázka č. 12)
 (Hoši N = 95, dívky N = 95)

СТАНИСЛАВ ЛАНГЕР

РАЗВИТИЕ НЕКОТОРЫХ ЛИЧНЫХ СВОЙСТВ У ДЕТЕЙ В ВОЗРАСТЕ ОТ 7 ДО 15 ЛЕТ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КЛАССИФИКАЦИИ СО СТОРОНЫ УЧИТЕЛЯ

Установление разных знаков и свойств личности автор проводил при помощи анкеты, которую заполняли классные наставники о своих учащихся. Каждая возрастная группа состояла из 95 мальчиков и 95 девочек. Относительность автор определял для каждой

возрастной категории путем сопоставления четных и нечетных результатов при помощи величин χ^2 . Во всех случаях статистическое совпадение отличалось значимостью на уровне 5 %.

Пользуясь методом сравнения результатов

тоже при помощи величин X^2 , автор определял статистически значимую разность между мальчиками и девочками в каждой возрастной категории. Мальчики проявили себя как более живые, неусидчивые и отличались большим числом проступков в поведении, чем девочки. Напротив того, девочки оказались более чувствительными по отношению к людям, более активными при обучении и отличались более положительным отношением к учебе. Затем было установлено, что матери посещают школу чаще, чем отцы, и что они больше заботятся о внешности своих детей, чем отцы.

Кривые развития свойств личности детей имеют две вершины максимального проявления признаков: одну в младшем и одну в среднем школьном возрасте:

Учителя не располагают едиными критериями для классификации детей различных возрастных категорий. В отношении познаний и уровня мышления учителя оценивали как наименее посредственных учащихся в возрасте от 10 до 12 лет. В этой возрастной категории учителя больше переоценивали девочек, причисляя их к категории выше среднего уровня, и недооценивали мальчиков, приписывая им уровень ниже среднего.

Настоящий очерк может внести вклад в теорию познаний в области психологии развития, где до настоящего времени не всегда делается различие между мальчиками и девочками по возрастным категориям и особенностям возраста, и вообще различие протекания процесса развития некоторых признаков личности.

STANISLAV LANGER

DEVELOPMENT OF SOME PERSONALITY TRAITS OF 7 TO 15-YEAR-OLDS FROM THE VIEWPOINT OF TEACHERS' APPRAISAL

The author ascertained various personality signs and traits by means of questionnaires filled in by class teachers about their pupils. Each age group included 95 boys and 95 girls. The author tested reliability in each age group by comparing odd and even results by means of X^2 values. Agreement was statistically significant everywhere on the level of 5 per cent.

Through comparing results and also by means of X^2 values the author was trying to find out statistically significant differences between boys and girls in each age group. Boys proved to be livelier, more restless and had more conduct offences than girls. Girls, on the other hand, proved to have a more sensitive approach towards people, to be more active and painstaking during classroom instruction and had a better attitude towards mental work (learning). Another thing that appeared was that children's mothers visited the school more frequently than fathers and also took better care of their children's appearance than fathers did.

Development curves of the children's personality traits have two peaks of maximal occurrence of a sign one of them at junior school age, the other at middle school age.

Teachers do not have uniform criteria for the appraisal of pupils in different age groups. Teachers appraised pupils from 10 to 12 years old as being furthest below average from the point of view of knowledge and intellectual level. In this age group they overrated girls, whom they appraised more often as being above average, and underrated boys, whom they labelled more frequently as below average.

This work may be regarded as a contribution to the theory of knowledge in the field of development psychology, where age distinctions between boys and girls have not everywhere been taken account of so far and where the course of development of some personality signs is disregarded altogether.